

TATIANA LUCHIAN
 Institutul de Filologie
 (Chișinău)

**MODUL ACȚIUNII ITERATIVE ȘI SEMEL-
 FACTIVE ÎN EXPRIMAREA ASPECTUALI-
 TĂȚII DIN LIMBA ROMÂNĂ**

Am luat în discuție și cu alte ocazii categoria Aktionsart, unde am expus dezbaterile asupra acesteia, asupra felului acțiunilor care o formează, controversate pînă la momentul de față. În cele ce urmează vom stăruii în special asupra felului acțiunii iterative și a celei semelfactive. Vom menționa doar în treacăt specificul categoriei funcțional-semantice Aktionsart, care „...constă în precizarea fazei desfășurării acțiunii în timp”. Această categorie nu poate fi definită ca o categorie gramaticală din cauza lipsei unor mijloace morfologice proprii. Cu toate că sensurile aspectuale se împletesc adesea în cele ale modurilor acțiunii (incoativ, durativ, momentan, repetitiv, terminativ etc.), întrepătrunderea funcțională trebuie privită în lumina diferențierii stricte între aspect, ca o categorie morfologică, și modurile acțiunii, ca subclase ale lexicului verbal. [1, p. 5]. Definind noțiunea mai general, Aktionsart este un „microcîmp al cîmpului conceptual al aspectualității” [2, p. 34]. Această categorie „se referă la aspectualitatea lexicală și este redată în limbile slave prin mijloace gramaticale, iar în limba română prin mijloace lexico-semantice, sintactice” [ibidem].

Pe parcursul investigațiilor lingvistice am depistat, la mai mulți autori moduri ale acțiunii, uneori identice, dar numite diferit, alteleori noțiuni comune pentru diferiți autori, mai puține variind de la un cercetător la altul. I. Evseev, de exemplu, distinge paisprezece feluri ale acțiunii: inceptiv (*a începe*), rezultativ (*a isprăvi*), saturativ (*a supraîncărca*), limitativ (*a mai alerga*), iterativ (*a clipi*), semelfactiv (*a atinge*), perdurativ (*a dăinui*), intensiv (*a exploda de furie*), cumulativ (*a agonisi*), atenuativ (*a adia*), augmentativ (*a se întezi*), distributiv (*a împărți*), reciproc (*a colabora*), reversiv (*a reconstrui*) [3, p. 22]. O altă clasificare a modurilor acțiunii, exprimate de verb: ingresivă, incoativă, durativă, intensivă, finitivă, cumulativă, distributivă, atenuativă, întrerupt-atenuativă, durativ-atenuativă, iterativă, multiplicativă, comitativă, reciprocă, monosecvențială, semelfactivă, rezultativă, orientată / neorientată, statică, relațională, evolutivă [4, p. 57]. C. Poghirc împarte acțiunile verbale în durative și momentane, perfective și imperfective. Pe lângă acestea, se referă și la verbe care pot indica diferite momente ale acțiunii: cel inițial (verbe incoative), o desfășurare progresivă (verbe de devenire), un moment final (verbe terminative sau rezultative), verbe care indică o acțiune unică, verbe care indică o acțiune repetată (iterative) [5, p. 17]. M. Clopoșel distinge verbe *durative*, *percursive*, *perdurative*, *momentane* etc., iar în raport cu *gradul de realizare* al acțiunii: verbe *perfective* și *imperfective*. Din punct de vedere al modului acțiunii, cercetătoarea a grupat verbele după cum urmează: *incoative* (indicînd începutul acțiunii), *de devenire* (desfășurarea progresivă a acțiunii), *terminative* sau rezultative (momentul final al acțiunii), *iterative* (acțiune repetată) etc. [6, p. 122]. Acad. S. Berejan, referindu-se la acest subiect, a evidențiat astfel de nuanțe de sens: *incoativ* (*a începe*), *terminativ* (*a sfîrși*), *rezultativ* (*a găsi*), *iterativ* (a bătători), *durativ* (*a vorbi*), *momentan* sau instantaneu (*a adormi*), *ingresiv* (*a cădea*) ș. a. [7, p. 36].

Un loc aparte în șirul acestor moduri ale acțiunii îl are cel *iterativ*, despre care vom detalia în continuare. Deosebit este faptul că, spre deosebire de alte feluri ale acțiunii

(Aktionsart), care pot fi exprimate prin unele mijloace gramaticale sau conținute în sensul verbului, iterativitatea se depistează, în general, din întreg contextul: după sensul enunțului, din prezența unor adverbe, indicatoare ale iterativității, a unor numerale, care indică mai clar numărul acțiunilor efectuate etc. În limba română puține sînt verbele care, prin sensul lor, ajutate sau nu de sufixe, să exprime iterativitatea, verbe, precum: *a ciocăni* (față de *a ciocni* – semelfactiv), *a clătări* (față de *a clăti* - durativ), *a ciuguli* etc. Mijloace gramaticale care să ofere verbului atașat o nuanță de acțiune repetată, nu există în limba română. Pentru comparație aducem un exemplu din limba rusă: *говорить* (a vorbi) – *говаривать* (a vorbi în repetate rînduri, a repeta de mai multe ori).

Felul acțiunii iterative este definit astfel: „acțiune reluată în timp sau petrecută în mod regulat” [4, p. 36]; „dimensiune corespunzînd unor astfel de opoziții cum ar fi semelfactiv – repetat (iterativ sau frecventativ)” [8, p. 21]. În limbile romanice acest fenomen e conceput ca opoziție lexicală, în special în cazul diminutivelor verbale: în franceză *sauter* cu diminutivul *sautiller*, în spaniolă *besar* cu diminutivul *besuquear*. Această dimensiune are, în aparență, afiliere cu o acțiune durativă. În fond, o acțiune repetată e concepută ca și una durativă, iar o acțiune semelfactivă e sesizată ca una momentană [ibidem].

În *Istoria Limbii Române* este menționat faptul că verbele incoative existente în limba latină au fost preluate de română ca semnificație, nu neapărat și ca grad de frecvență. Astfel, este indicat aici marele număr al unor astfel de verbe, frecventative. Frecventativele au fost sprijinite și de substantive ca *ductus*, *cantus*, *usus*, simțite ca paralele cu *ductare*, *cantare*, *usitare*. „Uneori, verbelor în *-tare* (*-sare*) nu le corespunde un primitiv atestat: *cunctari*, *imitari*, *luctari*. Probabil aceste forme, fiind legate de o conjugare regulată, le înlocuiesc înainte de epoca istorică pe cele primitive care aparțineau unei conjugări neregulate” [9, p. 94]. Tot aici este expus modul în care s-au format aceste verbe: „De la verbele în *-e* cu perfectul în *-ui-*, s-au format derivate în *-itare*: *habitare*, *placitare*. Prin analogie, s-au creat frecventative de la verbe fără adjective verbale: *latitare*, *pauitare*. Prin analogie s-au format verbe în *-itare* de la verbe în *-a-* cu adjectivul în *-atus*: După exemplul lui *habeo*, *-ere*, *habitare*, s-a format *clamo*, *-are*, *clamitare*. Sînt 21 de astfel de verbe: *agitare* (alături de *co-actare*), *culpitare*, *dubitare* (forma simplă *dubat* e atestată numai în glose), *imperitare*, *sciscitari*, *uolitare* etc. Extinzându-se la teme de prezent,

-tare s-a folosit și la temele iterative în *-tare* (*-sare*). S-a ajuns astfel la duble iterative: *cantare* – *cantitare*, *dictare* – *dictitare*, *gestare* – *gestitare*. Există și iterative duble fără ca intermediarul simplu să fie atestat (acesta probabil a dispărut înainte de epoca istorică): *emptitare*, *haesitare*, *lusitare*. Sufixul de iterativ se mai folosește în derivarea cu prefixe, pentru a păstra verbului valoare de imperfectiv (deoarece regula generală e că verbele prefixate devin perfective): *recipere* – *receptare*, *retinere* – *retentare*” [9, p. 95].

Deci, în limba latină verbele frecventative erau folosite adesea cu sensul verbului de bază, nederivat. Slăbirea sensului frecventativelor, se vede, este accentuată și de necesitatea de a fi evidențiate prin: 1. adverbe (*saepe*, *vehementer*, *etiam*, *atque etiam*) sau verbe (*solere*); 2. reduplicarea sufixului: *cano* – *canto* – *cantito*.

Răspîndite apoi în limbile romanice, inclusiv în română, verbele în *-tare* (*-sare*) înlocuiesc formele nederivate: *adiutare*, *cantare* > fr. *aider*, *chanter*, it. *aiutare*, *cantare*, sp. *ayudar*, *cantar*, rom. *ajuta*, *cînta*. Valoarea frecventativă a fost redată în limbile romanice prin sufixe diminutive [ibidem].

Iterative prin semantica lor pot fi verbele, precum:

A alterna, *a behăi*, *a biciui*, *a bocăni*, *a ciocăni*, *a ciuguli*, *a claxona*, *a clănțai*, *a clipi*, *a croncăni*, *a fisii*, *a gîfii*, *a hîrii*, *a împroșca*, *a lătra*, *a melița*, *a necheza*, *a netezi*, *a numerota*, *a ocai*, *a orăcâi*, *a ovaționa*, *a pagina*, *a palmui*, *a pedala*, *a pendula*, *a pildui*, *a pisălogi*, *a piui*, *a plescăi*, *a pulsa*, *a puncta*, *a răsfoi*, *a reactualiza*, *a readuce*, *a roti*, *a*

sălta, a sicîi, a scanda, a scîrîi, a schelălăi, a scheuna, a spicui, a sughița, a suspina, a susura, a șchiopăta, a șopotii, a șușotii, a ticăi, a tocăni, a tropăi, a țacăni, a țopăi, a zăngăni, a zîzii, a (se) zbate, a zgîlîi, a (se) zgudui, a zumzăi, a zurui, a zvîcni, a (se) zvîrcoli ș.a.

Dese, mai dese întruna, / Raze pe valuri tot cad. / Dincolo – numai cu luna, / Teama rămîne în vad. (A. Busuioc).

Lăsînd orice mormînt celebru, / La fel c-un toboșar cernit / Spre-un dosnic cimitir pornit, / Inima-mi bate-un marș funebru. (Ch. Baudelaire).

Referindu-ne la tipurile de exprimare a acțiunii iterative, pot fi menționate cele morfologice (prin care se înțeleg prefixele și sufixele verbale, la fel și timpurile gramaticale), stilistice (repetiția), lexicale (prin atașarea adverbilor, numeralilor, la fel exprimarea propriu-zisă prin locuțiuni verbale și adverbiale.) M. Clopoșel, de exemplu, ia în discuție una dintre posibilitățile de exprimare a iterativității, cea morfologică. Astfel, deși puține, sînt totuși în limba română verbe derivate din aceeași rădăcină, care aparțin unor aspecte diferite. De exemplu, verbul *a gusta* arată o acțiune durativă, iar cel derivat din el, *a gustări*, e deja unul iterativ, la fel și verbele *a clătări* (din a clăti), *a căscăli* (din a căsca), *a prădăli* (din a prăda), *a mințai* (din a minți), *a dormita* (din a dormi), *a clipoci* (din a clipi), ș. a. [6, p. 123].

Felul acțiunii iterative poate fi redat prin intermediul prefixului **re-**, prefix ce conține în însuși sensul său, o repetare, o reluare a acțiunii sau a faptului. Astfel, verbul neprefixat poate exprima o altă nuanță de sens, iar la atașarea prefixului *re-* se așteaptă o reluare: *a instala – a reinstala, a întîlni – a reîntîlni, a citi – a reciti* etc. În graiurile din sudul Banatului e înregistrat prefixul **pro-**, care conferă verbului o valoare iterativă: *a proafla* (a afla din nou), *a proface* (a face din nou) [6, p. 125].

Valoarea iterativă a enunțului este redată și prin numeral care indică clar periodicitatea acțiunii: două zile, un an, cinci săptămîni etc. De exemplu: *Urma tratamentul la fiecare șase luni., În timpul studiilor susținea examene de două ori pe an., Treceau nouă zile și se ivea iar., Venea la fîntînă la două zile* etc.

Pe lîngă acestea, repetarea unei părți de vorbire în cadrul enunțului arată repetarea acțiunii. Astfel, reluarea conjuncției arată o acțiune care se repetă periodic. De exemplu: *Nu treceau două-trei zile la mijloc, și se trezea la ușa ei cu Dănilă, cumnatu-său, cerînd să-i împrumute carul: ba să-și aducă lemne din pădure, ba făină de la moară, ba căpiți din țarină, ba multe de toate. (I. Creangă)* Aici iterativitatea este subliniată de numeral pentru a indica numărul zilelor care trec pînă a face același lucru din nou, de verbul la imperfect, semn că acțiunea se repeta adesea, de conjuncția *ba* care presupune o acțiune efectuată de mai multe ori.

Să ne referim la altă parte de vorbire, interjecția. Aceasta exprimă, de obicei, o acțiune momentană, de exemplu *Pac! Buh! Tros! Brr! Oac!* etc. Repetate însă, interjecțiile încep să desemneze o acțiune iterativă, știut fiind faptul că interjecțiile echivalează cu verbul, care, reluat, indică o acțiune iterativă. De exemplu: *Hodorog! încolo, hodorog! pe dincolo: carul se strică. (I. Creangă)* Uneori verbul, fără alți determinanți, exprimă, de exemplu, felul acțiunii durative sau momentane. În aceste cazuri tocmai interjecția este cea care conferă verbului nuanța de sens respectivă, în cazul nostru iterativă: *Cînd ajunse în tîrg, gînsacul, dorit de gîște, țipa cît îi lua gura: ga, ga, ga, ga! (I. Creangă).*

De felul acțiunii iterative a fost preocupată și lingvista D. Nikolaeva Stoianova care a remarcat valoarea iterativă creată de unele valori ale timpurilor. În afară de prezentul cel mai des menționat cu această ocazie (*Cîntă în fiecare dimineață de cum se scoală*), nuanță iterativă au și timpurile trecute, perfectul simplu, de exemplu: *Înconjură casa de trei ori, Veni șapte zile la rînd*, la fel și imperfectul: *Se apropia seară de seară de gard și aștepta răbdător*. Imperfectul, de fapt, are o puternică nuanță de

reluare a acțiunii. Inițial, atunci când este vorba despre imperfect, se are în vedere un timp neterminat și de durată. De exemplu: *scriam, desenam, povesteam, lucram* sînt verbe care, prin sensul lor, indică acțiuni neterminate, care durează în timp, fără limite temporale. În anumite circumstanțe are o vădită valoare iterativă. De exemplu: *În timpul concediilor mergeam la munte*. Verbul indică o acțiune repetată, datorită substantivului la plural, deci *în toate sau multe concedii*, sensul final al propoziției fiind: De fiecare dată (an de an) în concedii plecam la munte.

Uneori enunțul este lipsit de acei determinanți care indică repetarea acțiunii. Astfel este exemplul care urmează: *Nevasta, nemaiaivînd încotro, tăcea și înghițea noduri*. (I. Creangă) Totuși acțiunea exprimată prin verbele evidențiate la imperfect este una vădit iterativă, sensul datorîndu-se întregului context de pînă la această propoziție, din care cunoaștem că Dănilă venea de multe ori cu împrumutul, cumnata se opunea tot de atîtea ori, fratele îi ținea partea, iar nevastă-sa, respectiv, tăcea și înghițea noduri.

Sensul iterativ al unui verb sau enunț poate fi obținut și în cazul îmbinării unor timpuri gramaticale. De exemplu, verbul *a scrie*, durativ, pus la imperfect, și acesta timp durativ, are, pe lîngă un verb momentan, cum ar fi *a exclama*, un sens iterativ. De exemplu, în enunțul *scriam și exclamam*, verbul momentan *a exclama* îl face pe durativul *a scrie* să fie iterativ.

La redarea sensului iterativ al unui verb poate să-și dea concursul și adverbul, care, stînd pe lîngă verb, arată circumstanța realizării acțiunii. Repetarea acțiunii este subliniată cel mai pregnant de adverbul *tot*. Să analizăm o sintagmă: verbul *a merge* e unul durativ. În cadrul construcției *tot mai mergi* devine deja iterativ, pentru că este echivalent cu *mergi periodic în acel loc* (în fiecare zi, o dată pe lună etc.). Același sens îl are și adverbul *regulat*, care exprimă prin însuși sensul său o repetare. Astfel, atașat unui verb durativ, de exemplu, *a merge*, sintagma *a merge regulat* capătă nuanța de sens a unei acțiuni îndeplinite periodic. Astfel, *Mergi regulat la medic* înseamnă *mergi în perioade egale de timp*, deci exprimă, în ansamblu, o acțiune iterativă.

Nuanța de sens iterativă este redată și prin locuțiunile verbale, la același nivel cu verbele înseși: *a face zile fripte, a face mofturi, a face nazuri, a tăia frunze la cîini* etc.

Modul acțiunii care se opune celei iterative, este cel al acțiunii *semelfactive*, care presupune o efectuare de o singură dată. Cuvîntul este de origine latină și semnifică *o dată*. Termenul a fost folosit în lingvistica slavă unde se referea la un sufix care indică o singură acțiune. A fost preluat și în lingvistica românească, unde se referă la o acțiune făcută o singură dată. Acest fel al acțiunii mai este numit singulativ [10, p. 61]. Referindu-ne la esența acestui mod al acțiunii, putem menționa că felul acțiunii *semelfactive* exprimă, de regulă, o acțiune momentană. Această acțiune a fost definită după cum urmează: “Acțiune singulară și momentană, adesea efectuată în mod brusc” [4, p. 36]. În literatura de specialitate este detașat un subgrup în cadrul categoriei de verbe, care are în vedere o acțiune de o singură dată – cea *monosecvențială* – “acțiune executată într-un singur act, de exemplu, *a atinge*” [4, p. 38]. Generalizînd, ambele sînt efectuate o singură dată, prima în mod brusc, cea de-a doua – într-un singur act. Putem sesiza diferența din exemplele următoare:

acțiune *semelfactivă*: *a bufni rîsul, a fura cu ochiul, a-i trece prin minte* etc.;

acțiune *monosecvențială*: *a da o palmă, a face o glumă, a face un semn* etc.

Puțin numeroase sînt verbele care au inclus în semantica lor sensul *semelfactiv*. Nu avem mijloace formale de exprimare a acțiunii efectuate o singură dată, după modelul limbii ruse: *дергать – дернуть, кричать – крикнуть, пицать – пикнуть* etc. O acțiune efectuată o singură dată este redată, în mare, prin mijloace lexicale, prin utilizarea unor timpuri.

Semelfactive prin sensul lor, dar fără limite stricte, ar putea fi verbe precum: *a (se) apleca, a arunca, a atinge, a aținti, a capta, a ciocni, a ciuli, a clinti, a crăpa, a descleșta, desemna, a despica, a (se) deștepta, a fulgera, a găsi, a ghici, a (se) izbi, a izbucni, a înfîge, a lovi, a mișca, a pișca, a plesni, a pocni, a răcni, a răzbi, a smuci, a smulge, a străpunge, a trînti, a tresări* ș.a..

Iată-ne, frate, în mai. / Soarele, iată-l, cît bolțile. / Trage-l de-o rază, și hai / Să astupăm toate borțile. (A. Busuioc).

Pentru a obține un sens semelfactiv, putem recurge aproape de fiecare dată la utilizarea, în enunț, a perfectului simplu, care are și o valoare momentană, și în același timp efectuată o singură dată. Pentru a scoate în evidență această capacitate a perfectului simplu, de a indica o acțiune semelfactivă, vom aduce exemplul pe care l-am expus în exemplificarea acțiunii iterative. Acolo verbul *a merge* avea valoare iterativă, atunci cînd apărea la imperfect. Același verb la alt timp, la perfectul simplu, capătă nuanță semelfactivă. A se compara: *În timpul concediilor mergeam la munte* (valoare iterativă). *În timpul concediului mersei la munte* (valoare semelfactivă, sensul fiind: Doar în acest concediu am mers la munte.).

De multe ori numeralul accentuează valoarea semelfactivă a verbului. De exemplu, verbele *a ciocăni, a sclipi* sînt, respectiv, iterativ și multiplicativ. Atunci cînd sînt însoțite de numeralul *o dată* vorbim deja despre verbe semelfactive: *a ciocănit o dată, a sclipit o dată* etc.

Locuțiunile verbale, la fel ca și în alte cazuri, exprimă și sensul semelfactiv: *a da imbold, a da ghes, a da bici* etc.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Daniela Nikolaeva Stoianova, *Temporalitate și aspectualitate în limbile română și bulgară* (rezumatul tezei de doctorat), București, 1987, 46 p.
2. Angela Savin-Zgardan, *Cîmpul funcțional-semantic al categoriei verbale Aktionsart în limba română* // *Revistă de lingvistică și știință literară*, 1996, nr. 1.
3. Ivan Evseev, *Structura semantică a verbului* (Rezumatul tezei de doctorat), Timișoara, 1970, 28 p.
4. Angela Savin-Zgardan, *Valori lexico-gramaticale ale locuțiunilor verbale românești în plan sincron și diacronic*, Chișinău, 2001, 218 p.
5. C. Poghirc, *Cu privire la aspectul verbal în limba română* // *Limba română*, 1953, nr. 6.
6. Maria Clopoșel, *Despre „aspectul” verbal în graiurile bănățene* // *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Seria Philologie*, 1964 (an. IX).
7. Silviu Berejan, *Procedee sintactice de exprimare a aspectului verbal* // *Limba și literatura mildovenească*, 1958, nr. 2.
8. Eugen Coșeriu, *Aspect verbal ou aspects verbaux? Quelques questions de théorie et de méthode* // *La notion d’aspect*, Paris, 1978, 34 p.
9. *Istoria Limbii Române*. Vol. I, *Limba Latină*, București, Editura Academiei, 1965, 438 p.
10. Popescu, Floriana *Tempo-aspectualitate contrastivă*, Iași, Editura Spanda, 2000, 248 p.